

Николай Аретов, проф. д. н.

Институт за литература – Българска академия на науките

ПРИЯТЕЛСТВА И ВРАЖДИ НА КНИЖОВНОТО ПОЛЕ (ВЪЗЕЛЪТ ИВ. НАЙДЕНОВ, П. Р. СЛАВЕЙКОВ, СВ. МИЛАРОВ, С. С. БОБЧЕВ В ЕДНА КОРЕСПОНДЕНЦИЯ ОТ 70-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.)

Резюме. Статията се насочва към две форми на зависимост на вестникарите от XIX век: обвързаността на редакторите с техните издания – какво те са готови да направят за тях за сметка на други неща, включително и за сметка на личните си изяви като автори, от една страна, и приятелските връзки и враждите между отделните лица, от друга. Наблюденията се опират върху писма от архива на Иван Найденов и други материали, които изграждат представата за сложните му отношения с Петко Славейков, Светослав Миларов и Стефан Бобчев.

Ключови думи: журналистика, политическа зависимост, приятелства, вражди, Иван Найденов, Петко Славейков, Светослав Миларов, Стефан Бобчев

Интересният възел от проблеми, който се крие зад съчетанието „зависимият човек“, дава възможност да се тръгне в различни посоки. Една от тях, която може да изглежда малко формална, е обвързаността на вестникарите с техните издания – какво те са готови да направят за тях за сметка на други неща, включително и за сметка на личните си изяви като автори.

Друга, не по-малко формална, е зависимостта, приятелските връзки и враждите между отделните лица. Обикновено обществениците и книжовниците от 60-те и 70-те години на XIX в. биват групирани по опозицията просветители – революционери и едва след това по някакъв друг признак, като участие в някаква организация, сътрудничество в периодично издание, място на учение и едва накрая, ако въобще се стигне до това, според приятелски връзки и антипатии. Иван Найденов, Петко Р. Славейков, Светослав Миларов, Стефан С. Бобчев попадат в категорията на просветителите, въпреки че при всеки от тях може да се открият някакви контакти или прояви, които са или се приближават до революционните. При Найденов това е участието му в доста неясния цариградски кръжок на „верните приятели“¹, при Миларов – неговите планове за изграждане на някакъв комитет² и опи-

¹ За него вж.: МАЖДРАКОВА-ЧАВДАРОВА, О. „Дружината на верните приятели“ в Цариград и Г. С. Раковски. – *Исторически преглед*, LX, 2004, № 5-6, с. 187–212.

² Вж.: ШАРОВА, Кр. Към историята на българското освободително движение през 1869 г. –

тът да привлече Каравелов към него, при Славейков – връзките му с Каравелов, при Бобчев също има приближаване до Каравелов, а и самият той бяга от османските власти през 1876 г.

Отношенията между тях обаче изграждат една малко по-сложна картина, в която приятелските отношения, обвързаността с чужди правителства, а и с османското, както и финансовите отношения играят съществена роля. Приятелските връзки и враждите са динамични и се покриват с политическите пристрастия, с общностите по социален произход и статут, по родно място и пр. Любопитно е, че в поне при един от тях (Миларов) конфесионалната обвързаност не играе съществена роля.

Наблюденията и разсъжденията тук тръгват от работата ми върху Иван Найденов (1834–1910) – изявен обществен деец от цариградския кръг, редактор на вестниците „Право“ (1869–1873) и „Напредък“ (1875–1877), но и книжовник, който има скромно участие в литературния живот – пише интересни спомени, частично публикувани след смъртта му, предполагаемата по-голяма част от тях са загубени, автор е на отделни преводи на литературни текстове. Между спирането на „Право“ и получаването на разрешението за „Напредък“ той се включва в редактирането на в. „Шутош“, името му се появява и като „привременен редактор“ на сп. „Български книжици“ (1862), до голяма степен формално, както и като отговорник на сп. „Читалище“.

Найденов е тясно обвързан с последната фаза от борбата за църковна независимост и с устройството на новоучредената Екзархия. Същевременно редактирането (дори притежаването) на собствено издание за него е несъмнен приоритет. Впрочем както и за други, например Каравелов, в по-малка степен и за Петко Славейков. Век и половина по-късно може да се зададе и въпросът каква е йерархията между вестникарството и политическите пристрастия, кое е по-основното, кое – обслужващото. Отговорът, който хора като Найденов, Каравелов, Славейков биха дали, е очевиден, но дали той не замъглява цялостната картина и част от мотивите, които движат вестникарите.

Поне два фактора определят непълното съвпадение между възгледите на редакторите и линията на техните издания. От една страна, компромисите, които се налагат, за да се издава вестникът, са многобройни, често оправдани. Някои, между тях и опоненти на Найденов, а по-късно и Миларов, получават субсидии от чужди правителства (сръбското, руското) и са обвързани с тяхната политика. А всички в империята няма как да не се съобразяват с османското правителство. При Найденов се наблюдава и сложно отношение с Екзархията. Той е виждан като неин говорител (от 1876 г. е и неин капукехая). Писмата му обаче разкриват неговите постепенно оформили се несъгласия с някои действия на Екзархията, на двамата екзархи (Антим I и Йосиф I) и с Иларион Макариополски; тези несъгласия почти не попадат във вестника, остават за частните писма и мемоари.

От друга страна, конкуренцията между изданията води до изостряне на взаимните обвинения. Д-р Хр. Стамболски, който е близък приятел на Найденов, но не е вестникар, предлага следната картина:

Колкото съревнованието и съперничеството на българските вестникари Славейков, Найденов и Генович, кой по-добре да списва вестника си, да дава по-полезни и по-интересни за народа ни знания и новини, бяха благородни и похвални, толкова завистта и враждата между тях за кой повече спомоществатели (абонати) да има бяха доста осъдителни и непристойни, защото тези им страсти, често пъти, публично, във вестниците „Македония“, „Право“ и „Турция“ се изражаваха и разразяваха във взаимни хули, псувни, подигравки и лична неприязненост.³

През декември 1873 г. в. „Право“ е спрял окончателно. Официалното обяснение на канцеларията по печата е, че обнародвал статии, които „развалят мнението на българският народ върху добрите намерения на царското правителство... и най-вече, понеже дерзнува да вмества клевети върху царските чиновници, и особено в един от последните си броеве разбърква умовете на българският народ, който е верен поданик на ц. правителство, и употребява един размирнически език...“⁴.

Решаваща роля изиграва Н. Генович, турски цензор и редактор на конкурентния вестник „Турция“. Под негово давление докладът до властите е бил съставен от Хр. Ваклидов, съгражданин на Найденов, по това време сътрудник на „Турция“. Изтъкнати са „грехове“, за които е било вече изтърпяно „съответствуващото наказание“. Всъщност конкретното прегрешение, довело до спирането, не е ясно, в последните броеве не се открива нещо размирно, Найденов и защитниците му твърдят, че става дума за гръцки интриги.⁵

След всяко спиране се правят постъпки заповедта да бъде отменена. Показателен за порядките в империята е пътят на ходатайството: редакторът търси професора във Военното медицинско училище д-р Стамболски, който се обръща към ученика си Расим ефенди, той – към сестра си, тя – към главния секретар на двореца, той – към министъра на външните работи Ариф паша.

След около година „Напредък“ (1874–1876) продължава линията на „Право“. Междувременно, седмица след спирането на „Право“, се е появил в. „Век“ (1874–1876), редактиран от Марко Балабанов и списван с материалната помощ на сръбското правителство, а вероятно и на руското. Съвременниците са убедени, че той подготвя общественото мнение за споразумение

³ СТАМБОЛСКИ, д-р Хр. Т. *Автобиография, дневници и спомени на...* Подбор и ред. Стр. Димитров. София: Български писател, 1972, с. 517, вж. и 881–882.

⁴ НБКМ БИА, ф 112, а.е. 97, л. 53–54. Вж.: МАРКОВА, З. *Българската екзархия 1870–1879 г.* София: БАН, 1989, с. 65.

⁵ НБКМ-БИА, ф. 112, а.е. 97, л. 15.

с Цариградската патриаршия. Балабанов е сред сътрудниците на Найденов, дори предлага да се включи в редакцията на изданието му (23 окт. 1873)⁶. Когато обаче пред него се открива друга възможност, той демонстративно скъсва с него в специално кратко писмо, писано на 10 декември 1873 г.⁷ След това двамата често полемизират, главно по въпроси, свързани с екзархийските проблеми, като Найденов има не особено високо мнение за него и като личност. Същевременно той се оказва близък с в. „Източно време“ (1874–1876), въпреки че смята този вестник, организиран с участието на Н. Генович след спирането на „Турция“, за орган на своите врагове; двете издания са на едно мнение по идеята за компромис с Патриаршията, която те категорично отхвърлят.⁸

Вероятно в началото на 1873 г., месеци преди спирането на „Право“, започва кореспонденцията между Найденов и Миларов, от която са запазени само писмата на Найденов. Миларов вече е публикувал статията „Двете касти и власти или днешната Екзархия и що ни обещава тя“ (*Македония*, г. VI, № 18, 27 юли 1872) и се е измъкнал от затвора. Той е неясна фигура в българския обществен живот, за него са изказвани най-противоречиви оценки. Любен Каравелов на няколко пъти го обявява за турски шпионин, оръдие на Хр. Арnaudов, който го използва като провокатор, а след това го предава на полицията⁹. Други емигранти в Румъния (Д. Ценович, Ив. Кършовски) повтарят казаното от Каравелов, то попада и в „Записки по българските въстания“ на З. Стоянов.

След Освобождението политически противници на Миларов говорят за прякото му обвързване с руските интереси¹⁰, известно време той е емигрант, а дните му завършват на бесилото в Княжество България след шумен процес за участие в убийството на министър Хр. Белчев – един от преводачите на „Спомени от цариградските тъмници“.

Първоначално Миларов (негов превод на рожденото му име Сапунов, сам той дълго време се подписва Младен Николаев) е сътрудник на Славейков, но между двамата тлее конфликт, който се разгръща по-късно¹¹. И обратното, Найденов и Миларов постепенно ще се сближат. Съществуват намеци и за някакви техни планове и начинания извън вестникарството, които остават неясни. По-рано Миларов е в основата на един дуалистичен

⁶ НБКМ-БИА, ф. 112, а.е. 97, л. 40–41.

⁷ НБКМ-БИА, ф. 112, а.е. 49–50.

⁸ Вж.: МАРКОВА, З. Цит. съч., с. 66–67.

⁹ КАРАВЕЛОВ, Л. *Събрани съчинения*. Т. 11. София: Български писател, 1989, с. 256–269.

¹⁰ Вж.: КОНЕВ, Ил. Непознатият Светослав Миларов. Из живота и дейността му в Хърватско и Румъния. – В: Ил. КОНЕВ. *Ние сред другите и те сред нас*. София: Наука и изкуство, 1972.

¹¹ Вж.: АРЕТОВ, Н. Един „неочакван“ образ на П. Р. Славейков. Как да се справим с него? – *Литературна мисъл*, XLIX, 2006, № 2, с. 22–41.

проект за организация¹², сега отново той крои някакви планове, споделя ги с Найденов, който се опитва да привлече и Бобчев.

Впрочем тяхната дружба днес е позната единствено от писмата на Найденов, писмата на Миларов не са запазени, а в публикуваните му автобиографични текстове („Спомени от цариградските тъмници“ и двата дневника) името на Найденов не се споменава.¹³ Едно от нещата, които ги сближават, вероятно е нееднозначното отношение към Славейков. Многобройните писма на Найденов¹⁴ свидетелстват за разгръщането на отношенията им. Явно до началото на кореспонденцията двамата не са особено близки, първото писмо на Найденов започва с: „Уважаеми г. М. Николаев“. След това обръщението се променя, първо на „Любезний г. М. Николаев“, след това – на „Любезни ми бае Млад. Николаев“, за да достигне до „Любезний Приятелю“ и „Драгий ми приятелю М.“ В края на 1874 г. Найденов започва да назовава своя кореспондент Миларов.

Обилната кореспонденция тече, докато Миларов е в Одеса, Загреб и Белград. Писмата на Найденов са многобройни и учудващо редовни. От тях се разбира, че той не само често праща пари на Миларов (вероятно като хонорар за сътрудничеството му) и дори се съветва с него по важни въпроси, не само му съдейства в личните дела, но и дава израз на една пределно висока оценка, ако не и на нещо повече от обикновени приятелски чувства.

Тойзи час получих последното ви от 25 юния заедно с портретът, който с нетърпение очаквах, и който поклати дълбоко сърцето ми. [...] Без ни най-малко да ви полаская, приятелю, аз трябва и смело мога да кажа, че вий сте една рядкост и бъдещето ви е приготвило отсега още мястото между великите на тойзи век хора (28 юни 1873).¹⁵

В някакъв момент нещо помрачава отношенията между двамата. Това се случва непосредствено преди публикуването на драмата на Миларов „Падението на Цариград“ (*Напредък*, № 2 и 4, 13 и 27 юли 1874), довело до спирането на вестника, и като че ли няма връзка с него, по-вероятно е причината да е свързана с паричните отношения между двамата. Писмото на Найденов от 9 юли 1874 донякъде повдига завесата:

Поразително би за мене последното ви от 2 юлия, което едва снощи получих, когато бях са накарал да ви искам изяснения за мълчанието ви.

¹² Вж.: ШАРОВА, Кр. Цит. съч.

¹³ Вж.: МИЛАРОВ, Св. *Спомени от цариградските тъмници*. София: Гал-Ико, 1994; МИЛАРОВ, Св. *Небесният преврат. Политически дневник. Писма. Статии. Кроежи*. София: Факел, 2003.

¹⁴ НБКМ-БИА ф. 112, а.е. 97.

¹⁵ НБКМ-БИА ф. 112, а.е. 97, л. 23.

Да, толкоз поразен останах от прочитанието на това ви писмо, щото едва ли не изгубих куражът си да ви пиша и пак. Съдбата не е чакала, види са, вашето определение, добрий ми приятелю, за да са подиграе с мене, а си е играла и подиграла се е вече, като ми дохожда до главата туй, което ни през ум нъ ми някога е минувало, а то е, че грозните времена, които са настанали, и особено за мене, лишат щат ма един ден от най-приятното ми удоволствие да имам не само за сътрудник и дясна ръка, а за най-искренен и верен приятел човека, когото из дълбочината на душата си обикнах и когото имах за единствено утешение всред нещастията, с които имах да са боря! Да, отричате са вий, в праведното си огорчение от моето ничтожно приятелство и имате право, но земете в сериозно внимание обстоятелствата и съжалете моето положение. Тука аз няма да ви са искайвам, но трябва да ви кажа, че вчера едва намерих в заем пари, колкото за турската поща, а днес за немската чюдя са как да сторя.¹⁶

След това конфликтът е изгладен, поне от страната на Найденов, който вижда в лицето на Миларов и приятел, и високо ценен сътрудник. Едно доста рядко съчетание.

Името Мл. Николаев се появява в „Право“ (г. VII, № 36, 13 ноем. 1872) под пространна, русофилска по дух дописка от Одеса.¹⁷ В следващия брой (г. VII, № 37) излиза негова дописка от Киев, веднага след това (№ 38–39) – два свързани текста от Русия („Одеса“, „Русия и Германия“), вторият е подписан с инициалите М. Н. Пространните текстове от Русия продължават и в следващия брой (№ 40), този път неподписани. Две от няколкото вътрешни заглавия на текста насочват към „Евреите в Русия“ и „Женският въпрос“. Следват по-кратки неподписани дописки от Русия, които се насочват основно към писаното в руския печат (г. VII, № 41–42, № 43, 44–46; г. VIII, № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 25, 26), вероятно също писани от Мл. Николаев. С преместването на Миларов в Белград от там тръгват нови дописки, вероятно негови (г. VIII, № 33, 26 окт. 1873, г. VIII, № 34¹⁸). Повечето са неподписани, под някои от тях стоят инициалите М. Н., в тях се поменават Бакунин, а също и Маркс.

След реакциите на властите по повод публикуването на драмата на Миларов „Падението на Цариград“ името на Миларов (Николаев) изчезва от изданието. От писмата на Найденов обаче разбираме, че Миларов продължава да сътрудничи, той е автор на неподписана дописка от Загреб (*Напредък*,

¹⁶ НБКМ-БИА, ф. 112, а.е. 97, л. 74.

¹⁷ Още тук може да се открие саркастична реплика към Славейков: „Истината е, че аз нямам претензията на глубочайший историограф и философ, както Г. Ж., нето пък утопията на височайшия поет както един друг, нам добре познат господин...“

¹⁸ Текстът е обкръжен от нетипични любезности. Дописникът започва така: „Получих писмото ви, г-не Редакторе, и разбрах, че желаете да изпълня обещанието си и да ви съобща мнението, което съм си съставил върху българо-сръбските работи“. След края на дописката редакторът благодари: „И най-напред ний ще благодарим на почитаемият си дописник заради трудът, който си е сторил...“

г. IX, № 48, 28 юни 1875), а вероятно и на други материали.¹⁹ Кореспонденцията между двамата също продължава, последното запазено писмо е от 7 септември 1876 г., като бегло се коментира и казусът с инкриминираната драма, но без да се споменават името ѝ и авторът ѝ. Постепенно обаче отношенията между тях охладняват.

Характерите на двамата са твърде различни. Миларов не може да се оплаче от липсата на „апломб“ (както Бобчев характеризира Найденов), а и на афиширано самочувствие – нещо, нетипично за Найденов. Но явно има друго, което ги сближава и което ги отдалечава от Славейков. Вероятно то може да бъде потърсено в сходната социална позиция, в по-широката езикова и общ култура, с много уговорки – и в споделени политически идеи, а и в щипката ревност към неговата популярност. Името на Славейков присъства в писмата, в които Найденов дава подробни сведения за събитията в Цариград, за църковните дела, за вестникарските разпри и неволи. Отношението към него варира от неутрално до доста критично, няма и следа от суперлативите, изричани за Миларов.

Откровените писма на Найденов предлагат интересна картина на взаимоотношенията между обществениците от цариградския кръг, а и извън него. От тях сякаш излиза, че Найденов не е склонен да се обвързва с трайни приятелства; от друга страна, в някои случаи той успява да преглътне обиди (реални или мними) и да продължи взаимоотношенията си с някого дори когато възгледите им се разминават. Пример за това представляват отношенията му с Петко Славейков. Дватамата спорят, критикуват се публично и в частни писма, но съумяват да работят заедно. Писмата на Найденов до Миларов разкриват, че Славейков има сериозно участие в „Напредък“ и има желание да бъде посочен като редактор²⁰, а Найденов от своя страна има най-малкото финансово участие в „Шутош“²¹. Те са заедно и в печатарското дружество „Промышление“²², а и в различни други начинания на българската общност в Цариград.

Темпераментният Славейков, който е шест-седем години по-възрастен, по-беден и не особено образован, но вече е разпознаван като талантлив поет и вестникар, набира самочувствие, докато по-образованият и замогващ се Найденов е по-интровертен, по-сдържан и не толкова популярен. Отношението им към писането също е различно и ироничният Гайдактор, който се радва на много по-леко перо, подхвърля: „И. Найденов пише, кога няма кой да пише за него“ (Как и защо пишат някои. – *Шутош*, г. I, № 31, 3 юни

¹⁹ Вж. и: АНТОНОВА, Б. Емигрантството на Светослав Миларов в Австро-Унгария. – *История*, XX, 2012, № 3, с. 217–237.

²⁰ НБКМ-БИА, ф. 112, а.е. 97, л. 72, 77.

²¹ Вж. писмото от 13 авг. 1874 г. – НБКМ-БИА, ф. 112, а.е. 97, л. 79.

²² Вж.: ТИЛЕВА, В. *Българско печатарско дружество „Промышление“ в Цариград 1870–1885*. София: НБКМ, 1985.

1874)²³. Но въпреки напрежението и конфликтите, двамата продължават да си сътрудничат.

Найденев често се оплаква на Миларов, че трябва да поема задълженията на Славейков, който от своя страна също има финансови претенции към него. В няколко писма до Георги Груев от март 1875 г. Славейков първо споменава за предстоящото сключване на договор („условия“), но се оплаква от малкото пари, които получава от вестника²⁴. От това време е и често цитираната фраза за „назадването“ на Найденев, извадена от контекста: „Аз и таз неделя ще взема участие в „Напредък“ и няма вече да напреднувам, защото г. Найденев много назадува, а мене ми не иде изгодно това сегашно положение“ (9 апр. 1875). И няколко дена по-късно: „...аз таз неделя не мога и не ще взема участие в листът. Той [Найденев] са види да претендува все що ся пише, да минува за негово, а че и да не плаща нищо“ (между 1 и 6 май)²⁵. Следващо писмо обаче разкрива, че той продължава да участва в списването на вестника, а и след това поне деловите отношения между двамата се запазват.

Въпреки че не го признава, Найденев трябва да е бил привличан от ярката личност на Славейков. Пътищата им често се пресичат, но срещите им нерядко завършват с разрив, чиито причини са комплексни, не само политическите различия във възгледите на двамата, и все пак Найденев отново се насочва към Славейков, търси неговото съдействие. Славейков също не скъсва с Найденев, напрегнатото им сътрудничество продължава.

Десетилетия по-късно, когато старите битки са отшумели, Найденев, вместо изпусналия трена от Пловдив Бобчев, произнася прощалното слово при погребението на Славейков. Той говори като „личен свидетел на неговите трудове, на неговите лишения и страдания“, спомня си, че „неведнъж съм го посещавал в тъмницата, в която той празен не стоеше, а работеше и работеше“ и го определя като „баща на поетите, баща на публицистите, баща на писателите български“.²⁶ Старите конфликти са затихнали, а и жанрът все пак е друг.

Интерес представлява отношението на Найденев към Стефан Бобчев. Отначало то е напълно положително, по-младият Бобчев (по това време той е още ученик) не само публикува, но и участва в списването на вестниците на Найденев, дори по време на ареста на Найденев редактирането на „Право“ изцяло ляга върху неговите плещи. След това отношенията им се охлаждат, като причините са комплексни и са свързани както с активното сътрудничество на по-младия в други издания, така и с личните (политическите?) конфликти на редактора. Първоначално:

²³ Вж.: СЛАВЕЙКОВ, П. Р. *Съчинения*. Т. 2. София: Български писател, 1978, с. 542.

²⁴ СЛАВЕЙКОВ, П. Р. *Съчинения*. Т. 5. София: Български писател, 1982, с. 193–197.

²⁵ Пак там, с. 199. Вж. и писмо до Ст. Чомаков от 27 апр. 1875: пак там, с. 288.

²⁶ Вж. Две писма на Ив. Найденев. – В: *Българската литературна класика – знание за всички. Неизвестни архиви и културни контексти*: <https://lit.libsofia.bg/bg/lister.php?iid=DO-8L0009345&page=1>.

...г. С. С. Бобчев, момък много благонадежден, комуто и прочетох писмото ви от 20 октомвр[и] съдържанието на което той с възхищение изслуша, а най-вече той са възнесе от поздравлението ви и ма горещо помоли да ви благодаря за съчувствието, което показвате към него (14 ноември 1873 г.).²⁷

По-късно обаче оценката се сменя, Бобчев се оказва „много интересар и кади много тамян на Каравеловци“ (19 февруар[и] 1875).²⁸ Няколко месеца по-късно Найденов се връща към конфликта:

Не стига това, г-н Бобчев ми предлагаше сътрудничеството си, но като не по-долен в лакомството си за пари и от познатият ви Михайловский, аз му отказах, и защото Славейков не може да ми повърне нищо от това, що дадох за него с кефиликът си или по-добре с което съм са натоварил да исплащам кой знае кога и как, и зема участие в „Напредък“, ако и слабо, без да претендирва нищо от мене, той, г-н Бобчев, са е страшно въоружил срещу мене, а главно срещу листът, който иска и да съсипе, ако би му са удало! (...) И наистина, аз и друг път ви заганях за г-на Бобчева, но сега са напълно уверих, че той има за главна девиза „пари, пари и пак пари!“ Като си помисля ничтожното и ненавременно испращано количество, което ви бях обещал, и вашите големи трудове и сърдечно прегръщание на листът, бил той „Право“ или „Напредък“, и като зема лакомията на тойзи млад уж патриот, но който всичко вършал лицемерно и като лесица, а най-вече сега, когато редактира „Читалище“ и „Ден“, че мери да изблюва всичкийт си зехир връз оногова, който в много случаи му е заслужил, но който, днес за днес страда и не само нему, но и на оногова, комуто, както горе казах, всичко дължение, не може да даде пари, дохождам в заключение, че освен мене, и туй го казвам пред вас само, друг истинно родолюбец, днес за днес е едно от най-мъчните неща да са намери (5 август 1875 г.).²⁹

Проявите на зависимостта на вестникарите от различни фактори са многобройни. Пряката конкуренция между изданията се преплита с личните отношения и политическите различия, а и с финансовите проблеми във възел, в който трудно може да се каже кое е водещото.

ИЗВОРИ

Две писма на Ив. Найденов. – В: *Българската литературна класика – знание за всички. Неизвестни архиви и културни контексти*: <https://lit.libsofia.bg/bg/list.php?id=DO-8L0009345&page=1>.

КАРАВЕЛОВ, Л. *Събрани съчинения*. Т. 11. София: Български писател, 1989.

МИЛАРОВ, Св. *Спомени от цариградските тъмници*. Съст. Ил. Тодоров. София: Гал-Ико, 1994.

²⁷ НБКМ-БИА, ф. 112, а.е. 97, л. 42–43.

²⁸ НБКМ-БИА, ф. 112, а.е. 97, л. 94–95.

²⁹ НБКМ-БИА, ф. 112, а.е. 97, л. 105.

МИЛАРОВ, Св. *Небесният преврат. Политически дневник. Писма. Статии. Кроежи*. Съст. П. Величков. София: Факел, 2003.

НБКМ БИА, ф. 112, а.е. 97.

СЛАВЕЙКОВ, П. Р. *Съчинения*. Т. 2 и 5. София: Български писател, 1978, 1982.

СТАМБОЛСКИ, д-р Хр. Т. *Автобиография, дневници и спомени на...*

Подбор и ред. Стр. Димитров. София: Български писател, 1972.

ЛИТЕРАТУРА

АНТОНОВА, Б. Емигрантството на Светослав Миларов в Австро-Унгария. – *История*, XX, 2012, кн. 3, с. 217–237. [ANTONOVA, B. Emigrantstvoto na Svetoslav Milarov v Avstro-Ungariya. – *Istoriya*, XX, 2012, кн. 3, с. 217–237.]

АРЕТОВ, Н. Един „неочакван“ образ на П. Р. Славейков. Как да се справим с него? – *Литературна мисъл*, XLIX, 2006, № 2, с. 22–41. [ARETOV, N. Edin „neochakvan“ obraz na P. R. Slaveykov. Kak da se справим с него? – *Literaturna misal*, XLIX, 2006, № 2, с. 22–41.]

АРЕТОВ, Н. Между конфликтите и сътрудничеството. Иван Найденов и Петко Р. Славейков. – *Исторически преглед*, LXXIV, 2018, № 2, с. 35–64. [ARETOV, N. Mezhdru konfliktite i satrudnichestvoto. Ivan Naydenov i Petko R. Slaveykov. – *Istoriicheski pregled*, LXXIV, 2018, № 2, с. 35–64.]

КОНЕВ, Ил. Непознатият Светослав Миларов. Из живота и дейността му в Хърватско и Румъния. – В: Конев, Ил. *Ние сред другите и те сред нас*. София: Наука и изкуство, 1972. [KONEV, Il. Nepoznatiyat Svetoslav Milarov. Iz zhivota i deynostta mu v Harvatsko i Rumaniya. – V: KONEV, Il. *Nie sred drugite i te sred nas*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1972.]

МАЖДРАКОВА-ЧАВДАРОВА, О. „Дружината на верните приятели“ в Цариград и Г. С. Раковски. – *Исторически преглед*, LX, 2004, № 5-6, с. 187–212. [MAZHDRAKOVA-CHAVDAROVA, O. „Druzhinata na vernite priyateli“ v Tsarigrad i G. S. Rakovski. – *Istoriicheski pregled*, LX, 2004, № 5-6, с. 187–212.]

МАРКОВА, З. *Българската екзархия 1870–1879 г.* София: БАН, 1989. [MARKOVA, Z. *Balgarskata ekzarhiya 1870–1879 g.* Sofia: BAN, 1989.]

ШАРОВА, Кр. Към историята на българското освободително движение през 1869 г. – В: *Сборник в чест на проф. Христо Гандев*. София: БАН, 1986, с. 159–224. [SHAROVA, Kr. Kam istoriyata na balgarskoto osvoboditelno dvizhenie prez 1869 g. – V: *Sbornik v chest na prof. Hristo Gandev*. Sofia: BAN, 1986, с. 159–224.]

ТИЛЕВА, В. *Българско печатарско дружество „Промышление“ в Цариград 1870–1885*. София: НБКМ, 1985. [TILEVA, V. *Balgarsko pechatarsko druzhestvo „Promishlenie“ v Tsarigrad 1870–1885*. Sofia: NBKM, 1985.]

FRIENDS AND ENEMIES IN THE REPUBLIK OF LETTERS (THE RELATIONSHIP BETWEEN IV. NAYDENOV, P. SLAVEYKOV, SV. MILAROV AND ST. BOBCHEV IN ONE CORRESPONDENCE FROM THE 1870s)

Abstract. This paper deals with two types of dependence of the Bulgarian journalists from the 19th century – the dependence of the editors from their editions, what they are inclined to do in behalf of them, even to the detriment of their personal writings, on one hand, and the dependence of the personal friendships and hostilities, on the other. The observations are based on some letters from the archive of Ivan Naydenov and other texts that draw the picture of his complicated relationships with Petko Slaveykov, Svetoslav Milarov, and Stefan Bobchev. *Keywords:* Journalism, political dependence, friendship, hostilities, Ivan Naydenov, Petko Slaveykov, Svetoslav Milarov, and Stefan Bobchev

Nikolay Aretov, Prof. DSc.

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

52, Shipchencki Prohod Blvd. (Block 17), Sofia 1113, Bulgaria

E-mail: naretov@bas.bg